

ДОКТРИНА КОНСТИТУЦІЇ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПРОФ. Л.П. ЮЗЬКОВА: МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ

Володимир Кампо
канд. юрид. наук, доцент,
заслужений юрист України,
член робочої групи
Конституційної комісії
Верховної Ради України
(1991–1993 роки),
суддя Конституційного Суду
України у відставці

2 березня 2020 року минуло четверть віку як перестало битися серце *Леоніда Петровича Юзькова* (28.01.1938–02.03.1995), вченого-конституціоналіста, доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника Академії правових наук України (нині Національної), автора інноваційної доктрини Конституції незалежної України, яка добре прислужилася державі й продовжує їй слугувати, члена Конституційної комісії Верховної Ради України (1990–1995 рр.), першого Голови Конституційного Суду України (1992–1995 рр.), члена Венеційської комісії (1993–1995 рр.).

Передчасна смерть професора Л. Юзькова у віці 58 років, який попри високий державний статус його посади Голови Конституційного Суду України фактично став жертвою політичного цькування і тиску, була непоправною втратою для процесу українського державотворення, зокрема його конституційних засад. Всі, хто знав Леоніда Петровича, переконані, що якби він прожив довше, тенденції даного процесу розвивалися б інакше, а окремих не було б взагалі. Та долю людини не змінити, і все є так як є.

Відомо, що конституційна доктрина в Україні та світі – це певна система концептуальних ідей, принципів, цінностей і положень, що стосуються конституції – її легітимності, змісту, структури, функцій, механізмів реалізації та зворотної дії, меж тлумачення тощо. Кожна авторська доктрина є певним здобутком конституційної науки і може відрізнитися від доктрин інших авторів. Проте особливе значення мають конституційні доктрини провідних діячів тієї чи іншої демократичної країни, оскільки в них, як правило, відображається конституційна філософія держави.

Доктрина Конституції незалежної України – конституційна доктрина професора Л. Юзькова – була ним сформована під впливом демократичної Революції незалежності 1990–1991 років, активним учасником якої він був. Саме тоді Верховною Радою України були прийняті перші конституційні акти незалежної держави, в підготовці та обговоренні яких активну участь брав Леонід Петрович. Інноваційна сутність зазначеної доктрини полягає в тому, що в ній вперше в Україні було науково обґрунтовані, а згодом і закладені в тексти офіційних проектів Основного Закону в 1992–1993 рр. демократичні конституційні цінності (захист гідності і прав людини, верховенство права і конституційна демократія), підготовлені під його керівництвом, а після його смерті внесені в конституційні проекти 1995–1996 рр.

Це був справжній революційний переворот у науці, а тому цілком справедливо вважати професора Л. Юзькова основоположником сучасної конституційної науки в незалежній Україні, батьком модерного українського конституціоналізму ([1], С. 28). Про різні аспекти конституційної доктрини професора Л. Юзькова та практику її реалізації вже опубліковано чимало наукових розвідок, які належать перу таких відомих авторів-конституціоналістів, як *М. Маркуш*, проф. *М. Орзіх*, проф. *Х. Приходько*, доц. *В. Розвадовський* ([2], С. 12–14), *В. Скомороха*, *А. Стрижак* ([3], С. 29–64) та ін. Високу оцінку вкладу проф. Л. Юзькова у процеси конституцієтворення дали українські та зарубіжні державні й громадські діячі: *С. Головатий*, *В. Корольок*, *Л. Кучма*, *В. Носов*, *Г. Фріланд* (Канада), *Б. Футей* (США), *В. Ющенко* та ін.

Леонід Юзьков (1938 - 1995)
 доктор юридичних наук, професор,
 академік-засновник
 Національної академії правових наук,
 Голова Конституційного Суду України (1992-1995)

Глибокий науковий інтерес до наукової спадщини професора Л. Юзькова та його діяльності у сфері конституційного законодавства, зокрема в 1990–1995 рр., у середовищі правників-конституціоналістів зберігається, на що вказують наукові заходи, присвячені до його 80-річчя від дня народження (Київ, Івано-Франківськ, Хмельницький); велика кількість публікацій, в т.ч. й перші з них за кордоном [4]. Покращується вивчення конституційної доктрини Л. Юзькова у закладах вищої освіти; у підручниках підкреслюється його роль як теоретика і лідера процесу творення Конституції України у 1990–1995 рр., його фаховість як члена Конституційної комісії (наприклад, [5], С. 86) тощо.

Із членами Венеційської комісії, крайній зліва - С. Головатий, нині заступник Голови КСУ

У 1990–1995 рр. Україна пройшла перший етап глобальної конституційної трансформації, що триває донині і має закінчитись встановленням в країні конституційної демократії на зразок країн Європейського Союзу або США. Дана трансформація означала мирний, цивілізований перехід України від радянської тоталітарної державності з її фіктивною конституцією до формування демократичної, соціальної, правової держави на основі нових конституційних цінностей: верховенства права, захист гідності і прав людини тощо.

Відомо, що історичні події в конституційному житті будь-якої країни – це, як правило, результат діяльності органів державної влади. Проте особливий вклад у конституційну історію кожної країни вносять також її видатні державні та громадські діячі. Така думка багаторазово підтверджується випадками з українського та зарубіжного минулого. Зокрема, особливий внесок у конституційну історію внесли: в Україні – гетьман **П. Орлик**, Голова Української Центральної Ради **М. Грушевський**; у США – президент **Дж. Вашингтон**, у міжвоєнній Чехословацькій республіці – президент **Т. Масарик**; в сучасній Франції – президент **Ш. де Голль** тощо.

В епоху демократичної, конституційної трансформації в Україні 1990–1995 рр. визначний внесок у процеси творення Конституції незалежної України належать саме професору Л. Юзькову. Він брав активну участь у підготовці актів Револуції незалежності 1990–1991 рр. (Декларація про державний суверенітет України 1990 року та Акт проголошення незалежності України 1991 року), у формуванні конституційних засад незалежної держави тощо.

Як член Конституційної комісії, а також як учасник багатьох інших консультативно-дорадчих органів парламенту, Президента України та уряду, керівник різних робочих груп професор Леонід Юзьков значно збагатив практичне вирішення актуальних питань українського державотворення, насамперед конституційного законодавства. Тому конституційну і політичну історію України 1990–1995 рр. неможливо розглядати без його постаті. По суті це була історична доба особливої державницької діяльності Леоніда Петровича, а сам він фактично став історичною постаттю нашого часу.

Звичайно, що поруч із Леонідом Юзьковим у цей час було багато колег і однодумців, з якими він працював у різних робочих групах в ім'я конституційного майбутнього України. Це були, зокрема, відомі професори – **Ю. Грошевий, В. Копейчиков, П. Мартиненко, М. Цвік** та багато інших. Кожен з них заслуговує на добру згадку українців і визнання їх вкладу в спільну конституційну справу і це з часом буде зроблено. Проте в першу чергу треба віддати належне саме професору Л.П. Юзькову, який був генератором інноваційних конституційних ідей, справжнім лідером колективів, котрі він очолював і де працював, ретельним редактором конституційних текстів, а також щирим товаришем і колегою. І це визнавали всі, хто з ним працював ([1], С. 70–110; [3], С. 29–31, 65–66).

Конституційні ідеї професора Л. Юзькова, як і його колег, формувалися в умовах конкуренції з напрацюваннями інших авторів, громадських об'єднань тощо. Наприклад, результатом конституційного руху в Україні 1990–1995 рр. стали десятки конституційних проектів, які відображали різні концепції їх авторів. Цей рух був справжнім джерелом багатьох конституційних інновацій і вже мав певні успіхи, зокрема у справі боротьби за державний статус української мови – у 1989 році був прийнятий відповідний закон Української РСР.

На установчих зборах Народного руху України за перебудову в 1989 році була створена громадська конституційна комісія, яку очолював професор **В. Василенко**, згодом член авторського колективу з підготовки проекту Конституції України від 26 жовтня 1993 року ([6], С. 39), що готувався під керівництвом професора Юзькова.

Так відбувалося єднання державних і громадських складових процесу творення Конституції незалежної України і це є хорошим прикладом толерантності й згуртованості для сучасних конституціоналістів.

Тому створена в умовах конкуренції ідей конституційна доктрина професора Л. Юзькова є значним здобутком української конституційної та гуманітарної науки загалом. У своїх працях, виступах, коментарях тощо з проблем конституціоналізму Леонід Петрович виклав добре обґрунтовану наукову систему поглядів на них. Як відомо, це послужили теоретичною основою для першого й наступних офіційних проектів Конституції України 1992–1996 рр., проекту Конституційного договору між Верховною Радою України та Президентом України 1995 р., інших конституційно-правових актів.

Конституційна доктрина професора Л. Юзькова має свою особливість, зокрема щодо її методології. Відомо, що її автор давно, тобто ще за радянських часів, фактично відійшов від формально-догматичних підходів до конституції і законів. Він дотримувався у цих питаннях інноваційних методологічних підходів, що фактично були засновані, говорячи сучасною мовою, на юридичному прагматизмі, юридичній синергетиці тощо. Для прихильників, наприклад, юридичного прагматизму характерним є, з одного боку, несприйняття норми права як догми, раз і назавжди визначеної, а з другого боку – намагання наблизити законодавство до потреб кожної людини (наприклад, про юридичний прагматизм, див. [7], С. 166). Саме останнє положення було дуже близьким за своїм духом професорові Л. Юзькову, і він його активно застосовував у галузі конституційного законодавства.

У радянські часи професор Л. Юзьков за своє нестандартне наукове мислення не раз піддавався волонтаристській критиці з боку офіціозу, що йому коштувало чотирьох мікроінфарктів серця; п'ятий серцевий напад 2 березня 1995 року виявився смертельним. У радянській формально-догматичній науці інноваційні методологічні підходи, яких він дотримувався, фактично були їй чужими та служили підставою для ідеологічних підозр і тиску. Справа у тому, що професор

Серед учасників міжнародної науково-практичної конференції з обговорення проекту Конституції України у Києві; липень 1992 р.;
у першому ряду - крайній зліва - проф. Мартиненко, суддя КСУ 1996-2001 рр.;
крайній справа - федеральний суддя США Б. Футей, поруч з ним - В. Кампо, суддя КСУ 2006-2013 рр.

**Під час наукової конференції з обговорення проекту Конституції України.
Мюнхен (ФРН, серпень 1992 р.)**

Л. Юзьков як вчений певний час вивчав і писав на теми науки управління (менеджменту) ([8], С. 166–298), а ця наука була досить вільна від формально-догматичних методів дослідження. Тому цілком логічно, що професор Л. Юзьков став на позиції інноваційних методологічних підходів до розуміння права, і завдяки цьому він прийшов до демократичного тлумачення принципу служіння закону людям, що не співпадало з догматичним його розумінням, як це було за радянських часів. Людиноцентризм був глибоким внутрішнім переконанням Леоніда Петровича, а згодом перетворився в один із головних постулатів його конституційної доктрини ([3], С. 12, 20, 24–25).

Для реалізації прав людини та інших конституційних цінностей професор Л. Юзьков вважав за необхідне, щоб Основний Закон був сформований як безпосередньо дієвий правовий акт. Він конкретизував дану доктринальну позицію так:

а) Конституція України як юридичний документ повинна охоплювати внутрішньо узгоджену систему правових норм, які з різним ступенем конкретності покликані регулювати основоположні відносини між людиною, суспільством і державою;

б) усі конституційні норми (незалежно від ступеня їх конкретності) повинні бути нормами прямої дії, породжувати певні юридичні наслідки (правовідносини);

в) від конституційних норм мають бути похідними усі інші (галузеві) правові норми, а не навпаки, як це тоді часто траплялося через нестабільність правової системи;

г) конституційні норми (доки вони не змінені чи не відмінені) повинні діяти і надійно захищатися державою; ці норми можуть юридично заперечуватись (змінюватись

чи скасовуватись) за умови дотримання визначених у самій Конституції жорстких процедур ([3], С. 22).

Фактично доктрина Конституції незалежної України Леоніда Юзькова була направлена на правореалізацію конституційних положень, тобто на їх інноваційне виконання і дотримання всіма органами публічної влади, їх посадовими і службовими особами, а також інститутами громадянського суспільства. Не на формальну їх правореалізацію, як це до сих пір різні органи державної влади розуміють і практикують, а головним чином – на новаторську реалізацію конституційних положень через закладені в них цінності: захист гідності та прав людини, забезпечення верховенства права і конституційної демократії.

Оскільки прагматична ідея професора Л. Юзькова про виконання і дотримання Конституції незалежної України задля забезпечення захисту гідності та прав людини та інших конституційних цінностей до сих пір системно не реалізується, тому як ні одна інша його ідея, вона зберігає актуальність у теоретичному і практичному відношенні. Це підтверджують усі Президенти України у відставці, які наголошують на тому, що органи державної влади мають вчитися виконувати і дотримуватись Основного Закону.

Цінність конституційної доктрини професора Л. Юзькова полягає не тільки в актуальності його загальних підходів до теорії та практики українського конституціоналізму, але і в питаннях розвитку окремих конституційних інститутів. Саме він відстоював інноваційну конституційну ідею про те, щоб інститут прокуратури був у структурі судової влади ([3], С. 27), а не над судовою владою, як у радянські часи.

Це були часи, коли прокуратура, будучи репресивним інструментом у руках партійної і радянської номенклатури, нерідко диктувала судам їх вироки у кримінальних справах. Зазначена ідея професора Леоніда Юзькова стала реальністю тільки після конституційної реформи 2016 року, яка перетворила інститут прокуратури в незалежний орган судової влади. Цим було створено передумови для реалізації конституційної моделі функціонування цього важливого для держави і суспільства інституту [9]. Зокрема, це підтвердив міжнародний круглий стіл на тему «Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності органів прокуратури: теорія та практика» який відбувся 18 грудня 2019 року в Національній академії прокуратури України [10].

Чимало інноваційних конституційних ідей професора Л. Юзькова ще чекають на своє втілення. Проте цьому заважає насамперед конституційний нігілізм, що корениться як в традиційній культурі українців, так і в практиці державного апарату: він перешкоджає розвитку конституційної культури в суспільстві та державі, викривляє практику діяльності органів державної влади тощо. Для протидії цьому нігілізму потрібна не просто публічна критика, а окрема державна програма конституційної просвіти громадян і державних службовців, добре диференційована й вмотивована.

Взагалі, у нас не люблять обговорювати питання про цю просвіту, однак тільки так в Україні може з'явитися модерний громадянин, який навчиться всебічно захищати свою гідність і права, суспільні й національні інтереси та ефективно протидіяти ідеології «руського міра», нав'язуваної російською пропагандистською машиною. Саме такий громадянин може стати справжнім ідеалом для значної частини населення окупованих Росією районів Донбасу та анексованого українського Криму.

Поза сумнівом нереалізовані інноваційні конституційні ідеї професора Л. Юзькова зберігають актуальність, і з часом, сподіваємось, будуть реалізовані. Це стосується, зокрема, деяких інститутів прав людини, парламентаризму і президенталізму, судової та муніципальної системи тощо. Досить проаналізувати проекти Конституції України 1992–1993-х років, підготовлених під його керівництвом, щоб це зрозуміти. Мова йде про інститути конституційних законів, народної законодавчої ініціативи, мирових суддів тощо. Очевидно, що нереалізовані інноваційні конституційні ідеї професора Л. Юзькова можуть стати засобом розв'язання сучасних проблем конституційного розвитку України.

Для того щоб цей потенціал з'ясувати і використати, сьогодні особливо важливо зібрати та оприлюднити документи і матеріали насамперед з державотворчої діяльності у сфері конституційного законодавства професора Л. Юзькова в 1990–1995 рр., що мали б охопити наукові статті, стенограми і протоколи засідань, на яких він виступав; підготовлені за його участю проекти парламентських законів і постанов, президентських указів, урядових постанов, проекти Конституцій України 1992–1993 рр. та інші документи.

До речі, про видання вибраних праць професора Л. Юзькова йшлося ще в указі Президента В. Ющенка від 27 червня 2007 року. Проте сьогодні його вибраними творами вже не обійтись, оскільки суспільство цікавиться більш масштабними результатами невтомної державницької

Із проф. А. Селівановим, донедавна — представником Верховної Ради України у КСУ

Мистецтво зачаровує. Проф. Л. Юзьков мав фах учителя малювання

У Верховній Раді України

кої діяльності Леоніда Петровича. Очевидно, що з даного питання треба прийняти урядове рішення, яке сприяло б фінансуванню питань вивчення та систематизації значених документів і матеріалів. У організаційному відношенні – на основі пропозицій наукової громадськості – варто створити робочу групу, яка б зайнялась упорядкуванням цих документів і матеріалів.

**Леонід Юзьков –
перший Голова Конституційного Суду України**

Звернення до витоків конституції, доктрин її духовних «батьків» у багатьох країнах – це добра державницька традиція, яку варто започаткувати й розвивати в Україні. Особливо дана традиція цінується в США, де існує своєрідний культ їх Конституції. Навіть у Конгресі США члени Палати представників та Сенату періодично звертаються у процесі розгляду законопроектів «за порадою» до батьків-засновників країни та творців їхньої Конституції ([11], С. 82–115). Очевидно, що видання документів і матеріалів, присвячених державотворчій діяльності професора Л. Юзькова буде служити формуванню зазначеної традиції і в Україні.

У 2008 році на честь 70-річчя від дня народження професора Л. Юзькова були встановлені пам'ятні дошки в Києві, Харкові та Хмельницькому, видано збірку наукових праць на його пошану, проведено урочисте засідання Кон-

ституційного Суду України. У 2017–2019 рр. до 80-річчя від дня народження Леоніда Петровича було проведено вже згадувані науково-практичні заходи, а у 2019 році ім'я професора Л. Юзькова було присвоєно Хмельницькому університету управління і права.

Посмертна слава професора Леоніда Петровича Юзькова – найвидатнішого вченого-конституціоналіста незалежної України – це тільки невелика частка сплати того морального боргу, який ми всі маємо перед великим вченим. Не дивно, що громадськість порушує питання про встановлення йому пам'ятника на площі Конституції перед Верховною Радою України, який би постійно нагадував депутатам про їх священний обов'язок виконувати і додержуватись Основного Закону держави. Для громадян цей пам'ятник був би втіленням жадань про непорушність законів, гідності та прав людини, верховенства Конституції України над усіма іншими правовими актами. Але спочатку ідея такого пам'ятника має пройти парламентські й громадські слухання, а після за їх результатами має бути вироблено алгоритм дій.

На завершення слід зазначити, що звернення до конституційної доктрини професора Леоніда Юзькова для нас, сучасників, є не тільки даниною пам'яті архітектору Конституції незалежної України, провіснику нового і праведного закону, першому Голові Конституційного Суду України. Це звернення є також свідченням неперервності, тобто наступності демократичної конституційної традиції, духовного зв'язку поколінь українських конституціоналістів.

Ми завжди повинні пам'ятати, що саме професор Л. Юзьков першим розробив інноваційну доктрину Конституції незалежної України і його державницький досвід вчить нас вірити й цінувати себе, своїх українських предтеч та бути подвижниками і захисниками Основного Закону до кінця, як це він робив і за що віддав своє безцінне життя. ■

Київ, 17.08. 2020 р.

Література

1. Корольок В. Провісник нового і праведного закону (штрихи до портрета Леоніда Юзькова на тлі історичної епохи). К.: Юрінком-Інтер, 2014.
2. Розвадовський В.І. Професор Л.П. Юзьков як основоположник доктрини конституційного судочинства в Україні. Івано-Франківськ: Видав. Супрун В.П., 2018.
3. Проблеми сучасного українського конституціоналізму: Збірка наукових праць. На пошану першого Голови Конституційного Суду України професора Леоніда Юзькова. К., 2008.
4. Kampo V. Doctrine of European common democratic values by prof. L. Yuzkov: Ukrainian history and modernity. Uniwersytet Zielonogorski, Zielona Gora, 2019. P. 91–110.
5. Конституційне право України: підручник. За заг. ред. Т.М. Слінько. Харків: Право, 2020.
6. Шаповал В.М., Корнеев А.В. Історія Основного Закону (конституційний процес в Україні у 1990-1996 роках). Харків: Фоліо, 2011.
7. Балинська О.М., Ященко В.А. Методологія сучасного правознавства: посібник. За заг. ред. О.М. Балинської. Львів: ЛьвДУВС, 2018.
8. Цветков В.В., Юзьков Л.П., Фрицький О.Ф. Наука управління і місцеві ради. К.: Вид-во «Вища школа», 1970. С. 166–298.
9. Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності прокуратури: теорія і практика: матеріали круглого столу (18 грудня 2019 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2019. 108 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://napu.com.ua/uk/2019/12/pidgotovleno-materialy-kruglogo-stolu-problemy-zastosuvannya-polozhen-konstytutsiyi-ukrayiny-u-diyalnosti-prokuratury-teoriya-i-praktyka/>.
10. В Академії відбувся круглий стіл «Проблеми застосування положень Конституції України у діяльності органів прокуратури: теорія та практика». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://napu.com.ua/uk/2019/12/v-akademiyi-vidbuvsya-kruglyj-stil-problemy-zastosuvannya-polozhen-konstytutsiyi-ukrayiny-u-diyalnosti-organiv-prokuratury-teoriya-ta-praktyka/>.
11. Обама Б. Дерзость надежды: Мысли о возрождении американской мечты. Пер. с англ. Т. Камышиковой, А. Митрофанова. СПб: Издательский Дом «Азбука-классика», 2008. С. 82–115.